

In Memoriam

Pars ESİN
(1943-2013)

Hocamız, Ağabeyimiz Prof. Dr. Pars Esin İçin...

Siyasal Bilgiler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bölümü emekli öğretim üyelerinden hocamız, ağabeyimiz Prof. Dr. Pars Esin'i 2013 yılı yaz aylarında ani ve zamansız biçimde kaybetmenin üzüntüsünü yaşıyoruz. Fakülteye ve bölüme 40 yılı aşkın süreyle hoca olarak hizmet eden, binlerce öğrenci yetiştiren Esin, Bölüm Başkanı ve Dekan Yardımcısı olarak idarî görevlerde de bulundu. Prof. Dr. Cahit Talas hocamız tarafından oluşturulan bölümümüzün ve sosyal politika geleneğinin, onunla birlikte çalışma bahtiyarlığını yaşamış son temsilcilerinden biri olan Esin; SBF yanında, Türkiye'deki sosyal politika camiasının da kıdemli ve sevilen hocalarından biriydi. Bilgi birikimi sadece sosyal politika alanıyla sınırlı olmayan Esin, kuşağının birçok hocası gibi geniş ilgi alanları ve kültürel birikimiyle felsefeden, müziğe, edebiyata sohbet edilebilecek bir kişiydi. Öyle ki, 1980'li yıllarda Tarih ve Toplum dergisi için "Pişirmenin Evrimi" başlığıyla, yemek pişirmenin tarihi üzerine bir yazı dizisi hazırlamıştı. Kendisini yakından tanımayanlara katı görünümlü gelebilecek olan Esin, belki de bilerek koyduğu duvarların ardındaki yumuşak kişiliğini, sadece kendisini yakından tanıyanlara bir imtiyaz olarak ayırmış gibiydi. Pars Esin, son altı yıldaki bölüm başkanlığım döneminde Fakültede düzenlediğimiz çok sayıdaki bilimsel toplantılarımızın en sürekli izleyicilerinden biri, belki de birincisiydi. Bugüne kadar beş defa gerçekleştirdiğimiz Mülkiye Genç

Sosyal Politikacılar Kongresini, ben de dâhil olmak üzere belki de en çok izleyen kişi olan Esin'i; SBF öğrencileri yanında, bu kongrelere katılan Türkiye'deki tüm ÇEEİ bölümlerinin öğrencileri de yaşamları boyunca hatırlayacaklardır. Mülkiye Dergisi'nin bir kadirbilirlik örneği göstererek, hocamıza sayfalarını ayırmasından mutluluk duyuyor, dergi yönetimine teşekkürlerimi sunuyorum. Kendisini hiçbir zaman unutmayacağımız hocamız, ağabeyimiz Pars Esin'i sevgi ve saygıyla anıyorum...

Ahmet Makal

Yabancılaşmadan Sosyal Politikaya

Pars Esin, Ankara Üniversitesi SBF.

Sosyal Politika

Ekonomik ve Sosyal Politikalar

Bu konuda öne sürülebilecek ilk düşünce sosyal politikanın betimlemesinin tanımlamasından daha kolay olabileceğidir (Lafitte, 1973: 57-65). Başka bir deyişle, sosyal politikanın sınırları zor belirlenebilir olmasına karşın içeriğinin zengin olduğu ileri sürülebilir. En geniş anlamıyla sosyal politika toplumun yapısında değişiklik yapmaya yönelik tüm politikaları kapsamalıdır. Ne var ki hiç bir politika bu kapsamın dışında kalamayacağından, sosyal politika basit tarafından hükümet politikasının bir başka adı olmaktadır. Bu durumda, sosyal politika teriminin anlamlı olabilmesi için genel politikalar bütününe şu ya da bu ölçüde bir alt bölümü olması gereklidir.

Tanım konusunda karşılaşılan bir başka güçlük de, geniş bir toplumsal yapının alt-yapıları ve toplumsal yaşamın her görünümünün kendi aralarında çok yoğun bir biçimde karşılıklı ilişkiler içinde ve karmaşık olmalarından ileri gelmektedir. Söz gelimi dış politikayla iç politika arasında kabaca bir ayırım yapılabilirse de bu ayrımı değiştirmeden korumak mümkün olmayabilir. Örneğin bir ülkenin iç politikası sayılabilecek tarım politikası uluslararası plânda önemli sonuçlar yaratabilir. Ya da dış politikanın çeşitli görünümünden, örneğin dış yardım, bir ülkenin iç politikasından sayılabilecek sosyal politikasının bazı ilkelerine sıkı sıkıya bağımlı olabilir. İşte bu nedenlerden ötürüdür ki kesin sınırlar bulmak ya da açık seçik bir tanım yapmak zorlaşmaktadır. Ne var ki bu zorluklar konunun önemini ortadan kaldırmamaktadır. Ayrıca ekleyelim ki yaşamdaki önemli ayrımların çoğu çok belirli olmayabilir ve toplumsal yaşamın girift çok boyutlu spektrumunda bazı alanlar, kesintisiz ışık spektrumundaki renkler algılanıp kavrandığı gibi, kavranılabilir. Sınırların değil de alanın belirlenmesi konusunda açık bir düşünceye sahip olunursa iş daha kolaylaşmış olacaktır.

Başka bir sorun da, sosyal politikayı ekonomik politikadan ayırt etmek istendiğinde ortaya çıkmaktadır. Açık ki bu iki politika kendi aralarında ilişkilidir ve örtüşükleri alanlar bulunmaktadır. Değişik ekonomik ve sosyal politikalar serisi ele alınıp bunların sosyal ya da ekonomik niteliklerinden hangisinin ağır bastığına bakılırsa, bir yanda genellikle ekonomik yanları ağır basan politikalar bulunabilecektir. Para değerini istikrara kavuşturmaya yönelik politika, fiyat politikası, vergi politikasının bir bölümü, maliye politikası, belirli endüstrilere ya da ekonominin özgül bölümlerine yönelik politikalar gibi

politikalar genellikle ekonomik yanları ağır basan politikalar olmaktadır. İş mevzuatına egemen olan politikanın sosyal yanının ağır bastığı söylenebilirken, en az ücret politikasının hem sosyal hem de ekonomik yönleri olduğu ileri sürülebilecektir. Oysa sendikaların yapıları ve gelişmelerine yönelik politikaların sosyal yanı ağır basmaktadır. Kimi ülkelerde kartelleri ve tröstleri engelleyen politikaların karakteristiği ekonomikken, söz gelişi, reklâmlarda doğru bilgi verilmesini sağlayan politikalar, sosyal niteliklidir. Sosyal nitelikleri ekonomik niteliklerine üstün geldiği iddia edilebilecek politikalar arasında örneğin eğitime, yoksullukla savaşa, sosyal güvenliğe ve yardıma, işçi sorununa yönelik politikalar sayılabilecektir.

Görüldüğü gibi ekonomik ya da sosyal yönlerinden biri ağırlık taşıyan politikalar olabileceği gibi her iki yönü de içinde taşıyan politikalar bulunmaktadır. Sosyal politikanın belirlenmesini güçleştiren bu durumun yanısıra, kimi ülkelerde görüldüğü üzere, ekonomik politikaya göre sosyal politikanın daha bırakınız yapsınlarca karakteri de bu politikanın belirlenmesinde güçlükler doğurmaktadır.

Kapitalist dünyada uygulandığı biçimiyle ekonomik politikanın genel ilkelerini algılayıp kavramak galiba daha kolay olmaktadır. Söz gelişi iktisatçı fiyat sistemine düşünsel ilk yaklaşımı ortaya koymaktadır; örneğin fiyat yapısı alternatif maliyetler yapısına denk düşmelidir, denmektedir. Adam Smith'in ünlü örneğini vermek gerekirse, ormanda bir karacadan vazgeçilerek iki kunduz avlama olanağı varsa ve pazardaki fiyat yapısı bir karacanın fiyatının iki kunduz fiyatına denk düşmediği bir biçimde oluşmuşsa, ilk yaklaşımdan ayrılma söz konusudur. Bu ayrılmayı mazur göstermek için değişik yollara başvurulabilir. Örneğin kunduz derisinden şapka giymenin yakışık almadığı düşünülebilir ve bunların kullanılmasının önüne geçmek için bir alım vergisi koyulabilir. Karaca eti yemenin özellikle sağlığa yararlı olduğuna inanılabilir ve karaca eti tüketimini arttırmak için karaca avcılığı malî bakımdan desteklenir. Vergileme kötü adetlere meşruluk kazandırıp teşvik etmedikçe ya da destekleme iyi alışkanlıkları bozmadıkça, kötü adetlerin vergilenip iyi alışkanlıkların destekleneceğini herkes kabul edebilecektir. Aynı biçimde Pazar mekanizmasınca belirlenen fiyatlar, gerçek maliyetleri ve yararları yansıtmadıkça, bu fiyatlara düzenlemeler, yasaklamalar, vergiler, malî desteklemeler ve yardımlarla karışımında bulunulabileceğini herkes kabul edebilecektir.

Ne var ki neyin kötü adet, neyin iyi alışkanlık olduğu ayrıntısında geniş bir anlaşmazlık ortaya çıkabilecektir. Bununla birlikte, genel bir ilkenin varlığı, politikanın tartışılması durumunda iktisatçıya, diğer sosyal bilimcilere göre daha fazla bir avantaj sağlamış olacaktır. Ama bu görünürdeki avantaj, kısmen iktisatçıların özellikle toplumsal yapının değişiminin egemen olduğu bir parçasını

incelemeleri ve değişim sisteminin, heterojen mallar kümesini ortak bir ölçüye indirgeyebilecek para ya da başka uygun bir mal olabilen, ölçü aracını kullanma olanağını gündeme getirme olgularına dayanmaktadır. Doğaldır ki bu gerçek bir avantajdır. Ne var ki iktisadın refah önerileri üretmedeki görünür başarısı, geniş ölçüde, genellikle ifade edilmeyen ve kolaylıkla karşı çıkılabilir ahlâki önermelerde dayanağını bulmaktadır, örneğin, iktisadî kaynakların yeni bir dağılımıyla, kendi değerlendirmelerine göre, hiç kimsenin refahının, başka bir kimsenin aleyhine olmaksızın yükseltilemeyeceğinden söz eden Pareto optimumu, başkalarının kötülüğünü isteyenleri dışta bırakan ahlâki bir önermeye dayanmaktadır. Üstelik bilindiği gibi siyasal ve uluslararası plânda başkalarının kötülüğünü isteme gerçek bir olay olarak ortadadır.

Gelişme hızına bakılırsa, istikrarlı gelişmenin yıllar itibariyle gelişme hızının bir optimuma erişmesiyle tanımlanabileceğini görmek mümkündür. Üstelik bu optimum, mevcut kuşağın değerlendirmesine göre, daha yüksek bir gelişme hızının fedakârlığa değer olmadığı yargısına bağlı olabilecektir. Ayrıca istikrarlı gelişme, gelişme hızındaki dalgalanmaların kabul edilebilir sınırlar içinde tutulması anlamına gelmektedir ki kabul edilebilirlik burada bir belirsizlik unsurudur. Öte yandan istikrarlı gelişme, daha çarpıcı olarak, işsizliğin, kabul edilemeyecek sınırların altında tutulması olarak da tanımlanabilir. Görüldüğü gibi bunlar ekonomik amaçlardır; şu anlamda ki, para, burada ussal biçimde bir ölçü birimi olabilmektedir ya da gerçek gelirdeki toplam artış haddi, adam başına gerçek ürün de ölçü olabilmektedir. Doğaldır ki negatif bir gelişme hızı talihsiz bir başarısızlık olarak kabul edilebilecekken, % 2'lik bir gelişme hızı, % 1'likten, % 3'lük bir gelişme hızı % 2'likten daha olumlu bulunacaktır. Ne var ki % 9'luk bir gelişme hızının % 8'likten ne kadar iyi olacağı konusunda, yapılması gereken fedakârlıklar bakımından, bir takım tereddütler ortaya çıkabilecektir.

Hatta ekonomik gelişmenin değerlendirilmesinde saf anlamındaki ekonomik düşünceler bile sosyal politika alanına giren kaygılarca değişikliğe uğratılabilecektir. İktisatçı bile artan gelirin paylaşımına kayıtsız kalmayı göze alamayabilecektir. Bundan da öteye bu konuda iktisatçıların söyleyebilecekleri de olabilecektir ama genellikle bunların sonuçları hakkında önceden bilinebilecek pek bir şey olmayacaktır. Ne var ki nüfusun % 20'sine gelir artışı sağlayıp geri kalan % 80'inin gelirini değiştirmeyen gelişmenin arzu edilebilir bir şey olmadığını ve bu durumun siyasal sonuçlara yol açabileceği hakkında herkesin düşünce birliği içinde bulunacağını söylemek olanak dışı değildir. Öte yandan, çok eşitlikçi bir toplumda gelişmenin meyvelerinin gelişmeyi başlatanların eline belli bir oranda geçmemesinin de toplumu durağanlaştıracığı ve gelişmeyi durdurabileceği hakkındaki fikirlerin de yer bulabileceği ileri sürülebilir. Gelir dağılımı hakkında iktisadın parlak ilkesi, herkes için gelirlerinin son lirasının aynı

anlama gelebilmesidir. Ama bu son liraya bireylerin vereceği anlamı ölçebilecek kişilerarası bir ölçüt olmadığından, bu ilkenin gerçek yaşamda uygulanabilme şansı ortadan kalkmaktadır. Buna karşılık bu olanaksızlığın yerini siyasal sürecin dış etkilere oldukça açık yapıları, sözgelışı, müterakki vergilerin oranları hakkında aldığı kararlar almaktadır.

Optimum Sorunu

Birçok durumlarda, her hangi bir şeyin optimum düzeyi kavramı gerçek yaşamda zor uygulanabilir olduğu için tatmin edici değildir. Aristo'nun "altın orta"sının doğurduğu rahatsızlık, kimsenin bu ortanın nerede olduğunu bilmemesinden ileri gelmektedir. Bununla birlikte her hangi bir politika alanında ya da her hangi bir davranışta, bu, kaçınılmaz bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Bu sorun, üstelik, hem ekonomik, hem sosyal politika alanında önemlidir; örneğin, yüksek ekonomik gelişme oranlarının her zaman en iyi olduğu savunulamaz. Demek oluyor ki burada da optimum sorunu ortaya çıkmaktadır. Kendini çok yüksek bir gelişme hızına zorlayan bir toplum bu zorlamanın bedelini, toplumsal örgütlenmenin bozulması, kuşaklar arasında kopukluk ve geleneksel bütünleştirici sisteminin çözülmesiyle ödemek durumuyla karşı karşıya kalabilecektir. Ama genellikle rastlanan durum odur ki, toplumdaki politikaları plânlayan kimse ve grupların kafa yapıları çok boyutlu olup, yaptıkları, toplumun, optimum dolaylarında olmasını sağlamak yolundadır. Ekonomik gelişme hızı sıfırta arttırılması gereği açık seçik ortadadır; ekonomik dalgalanmalar büyük bir depresyon doğurmuşsa bu azaltılmalıdır. Bir topluluk üyesi olma duyguları zayıflayıp ya da yitip yaygın başkaldırmalar, yıkıcı grevler, kişisel güvenliğin ortadan kalkması ya da savaşla sonuçlanacaksa, toplumu bütünleştirici sistemlerin önemi ortaya çıkacaktır. Optimumdan daha aşağı bir düzeyde bulunuluyorsa, bu optimumun aşılabilmesinden kaygılanmamak gereği de ileri sürülebilir. Gerçekten uluslar arası sisteme bakıp, bunun insanoğluna maliyetini düşünüp dehşete düşmemek çok zor olmakla beraber, dünyayı bütünleştirmede başarısızlığın insanlığın varlığına mal olacağını ileri sürmek abartma sayılmamalıdır. Kapitalist ülkelerin iç yapılarına bakıldığında sınıf yapılarının, farklılaştırıcı yapılarının topluma olan yüksek maliyetini görmemek olası değildir. Üstelik bu ülkelerin toplumsal bütünleşmelerinin optimum düzeyinden daha düşük bir düzeyde oluşturulduğu ve optimuma varmak için anlamlı olabilecek girişimlerde pek bulunulmadığı da ileri sürülebilecektir.

Kuramsal modeller ve daha yetkinleştirilmiş bilgi edinme yöntemlerinin yardımıyla, kapitalist ekonomide depresyondan kaçınma, istikran sağlama ve pekiştirme ve hatta gelişme hızını arttırabilme olanaklarının ortaya çıkarılacağına güven duyabilir. Geniş anlamıyla sosyal politika alanına bakıldığında, burada

bir bütünleştirici düşüncenin ve bilgi toplama sürecinin pek geliştirilemediğini söylemek mümkündür. Bu nedenle de sosyal politikayı yönlendirme çabalarının engellenmesi ya da sınırlanması durumunun ortaya çıkması çok şaşırtıcı olmamalıdır. Üstelik geniş anlamda sosyal politika girişimlerinin de amaçladıkları sonuçlara tam anlamıyla vardıklarını ileri sürmek mümkün olmamaktadır. Örneğin polis örgütünün güçlendirilmesi çabaları suçluluğun artmasını engelleyememektedir. Gençlik için hazırlanan programlar ve iş olanakları gençlik suçluluğunu azaltıcı etki yaratamamaktadır. Yoksulluğu giderici programlar yoksulluğun azalmasını sağlayamamaktadır. İş hukuku mevzuatının geliştirilmesine ve sosyal güvenlik programlarının yaygınlaştırılmasına karşın kitleler bu mevzuatın ve programların dışında kalabilmektedir. Uluslararası sistemde yetkinleştirici yöntemlerin uygulanmaya konmasının savaş tehlikesini azaltıcı bir etki yarattığı söylenememektedir. Şehirleşme alanında gösterilen çabalara karşın kentler giderek örgütsüzleşmektedir. Sosyal yardım çabaları amaçlanan sonuçlara ulaşmaktan uzak kalmaktadır. Eğitime verilen önem belki okur-yazar oranını arttırmıştır ama uygar ve aydın kişilerin yetişmesinde pek başarılı olmamaktadır.

Geniş anlamda sosyal politika bakımından kapitalist ülkelerin verdikleri genel görünüm insanı karamsarlığa götürecektir niteliklere sahip olmakla birlikte, ekonomik politikada oluşan gelişmeler, sosyal alanda da bir takım değişiklikler olabileceğinin ipuçlarını, kanımızca, sağlamaktadır: Gerçekten, gelişmiş kapitalist toplumların 1930'lu yıllarda yaşamış oldukları, tüm toplumu tehdit eden işsizlik olayı, o günlerde ekonomik politika alanında doğurmuş olduğu, ümitsizlik duygusunu artık doğurmamaktadır. Çünkü artık bu olayın tekrar etmemesi ya da hafif geçirilmesi için gerekli olan önlemler, o günlere oranla daha açık bilinmektedir. Demek oluyor ki, bir bakıma ekonomi alanında alınan ders, yani belirli bir olayın ya da sistemin kaynaklarının sonuçlarından çok uzakta olduğu konusundaki bilinç, sosyal politika alanında da alınmak durumundadır.

Ekonomik ve Sosyal Yaklaşım Arasındaki Karşıtlık

Sorunlara ekonomik ve sosyal bakımdan yaklaşım arasındaki karşıtlık, en az yaşam düzeyinin sağlanması konusunda görülebilir. Belirli bir gelişme düzeyine ulaşmış tüm toplumların, hiç olmazsa potansiyel olarak, kendi toplum üyelerinin altına düşmeyecekleri bir en az yaşam düzeyini sağlamada bir takım sorumlulukları üstlendikleri ileri sürülebilir. Başlangıçta bu, dilencilik, yoksullara yardım, geniş aile gibi yöntemlerce gevşek ve örgütlenmemiş biçimde sağlanmıştır. Ne var ki bu sistem o denli gevşektir ki tüm gereksinmesi olanları, yani yoksulları kapsayamamıştır (Gutton, 1977: 60-74, 80-93). Ne var ki toplumun örgütlenme yetenekleri geliştikçe o noktaya varılmıştır ki, I. Elizabeth çağı Yoksul Yasası'nda

(1572) olduğu gibi, toplumun kendisi toplumsal bir asgarînin sorumluluğunu üzerine almıştır. Toplum zenginleştikçe toplumsal asgarî de buna uygun olarak artma eğilimi göstermiştir. Bu soruna saf ekonomik yaklaşım, hiç böyle bir yaklaşım durumu olmamış olmakla birlikte, basit tarafından, zengin olsun, yoksul olsun, çalışır olsun, işsiz olsun, yaşlı olsun genç olsun, çalışma yeteneğine sahip olsun olmasın her vatandaşın hakkı olan bir en az gelirin belirlenmesi olarak ortaya çıkabilirdi. Ne var ki bu çözüm başlangıçtan itibaren kabul edilebilir bir çözüm olarak görülmemiştir. Yapılan, geçim yardımı görenleri yoksul olarak niteleyerek, toplumsal bir farklılaştırma yaratılması olmuştur. Buna ilişkin olarak, yoksulun yoksulluğunu hafifletecek yardımların, üretken olmayanların üretken olanları sömürmesine varacağı hakkındaki kaygı ve korkular her zaman genel geçerliğini korumuştur. Buna göre de, vatandaşlara para ödenmesini öngören saf ekonomik çözüm yerine, mal yardımlarını, çalışma yerlerini ve bugünkü sosyal yardımcılara benzetebileceğimiz kimselerin yoksulluğu hafifletici önlemleri yönetmesini öngören çözümlere başvurulmuştur. Bir bakıma, böylesi bir çözümün ardında, yardım görenlerin bu yardıma muhtaç olması ve yapılan yardımın insanın kendi yaşamını kendisinin sürdürmesi eğilimini köreltmemesi gerekliliği hakkındaki düşünceler yatmıştır, denebilir. Bu düşüncelere ilişkin tartışmaların sürdürülmüş olması ve henüz tam bir çözüme varılamamış olması, sosyal politika sorunlarının ekonomik çözümleri aştığını göstermektedir.

Geniş anlamda sosyal politikanın değişik görünüşlerinin ortak paydası ve onu sırf ekonomik olan politikadan ayıran nokta, daha önce de değindiğimiz gibi, toplumu bütünleştirici olmaya yönelik bir sistem olmasıdır. Bu politika toplumsal yaşamın işçi-işveren arasındaki alış-verişle belirlenen belirli değişim ilişkilerini kapsayacağı gibi, bir statüye, bir hakka, bir topluluğun üyesi olmaya bağlı olabilen, tek yanlı alış-verişe benzemeyen, gelir ve hizmet transferlerini de kapsamaktadır. Geniş anlamda sosyal politikanın ilgili olabileceği, okul, aile, sosyal yardım, sosyal güvenlik, suçlulukla savaş, iş mevzuatı, sendikacılık v.b. gibi kurumlar, az ya da çok, bireyin topluma kazandırılması amacının gerçekleşeceği ya da bireyin kendi öz benliğini bulacağı alanlar olmaktadır.

Sosyal politikanın amacının, bireyin kendi aleyhine olan ticaret hadlerinden ya da başka bir deyişle 'çok' vermesi karşılığında 'az' alması durumundan memnun olmasını ikna ya da zorlama yoluyla sağlamak olduğunu söylemek, her hal ve kârda çok aşırılığa gitmiş olmak anlamına gelecektir. Günlük yaşamdaki fizik mal alış verişlerinde ticaret hadlerinin her iki yan için uygun olabileceğini ileri sürmek yanlış olmayacaktır: bir yanın vazgeçtiğini öteki yan edinmektedir. Başka bir deyişle her iki yanın toplam tatmini alış-verişin maliyetini aşmaktadır. Ne var ki insanlarla insanlar ya da insanlarla örgütler arasında oluşan, daha üstü kapalı alış verişlere ya da değişimlere bakmaya çalışılırsa, bir yanın vazgeçtiğinin zorunlu

olarak öteki yanın edindiğine eşit olmadığını görmek mümkün olabilecektir. Bu durum özellikle emek gücünün satılıp satın alındığı endüstri ilişkilerinde ortaya çıkmaktadır ki, bu yüzden iş gücü piyasası, evrensel olarak, ekonomik değil de sosyal yönü ağır basan bir kurum olarak görülmektedir. İş gücü piyasasında işçi zamanının ve emek gücünün alternatif kullanımlarından vazgeçerken, işveren emeğin ürününü elde etmektedir ki, bu, vazgeçilen kullanımdan tümüyle farklı bir şeydir. Buna göre, alış-verişte bir şeylerin yittiği anlamında, değişim ilişkisinde yüksek maliyet olasılığı çok fazladır. İşte sosyal politika bunun gibi, ticaret haddinin işçinin aleyhine olduğu durumlara karışacağı gibi, geniş anlamıyla, toplum içinde bulunan ve topluma kattığından daha az edinen gruplarla, gerekli enerji ve zamana sahip olup da toplumun tam anlamıyla üyesi olarak topluma katkıda bulunmayı yadsıyanlarla uğraşacaktır. Başka bir deyişle, sosyal politikanın geniş uğraşı alanı, toplumdaki yabancılaşmış ilişkilerin olanaklar ölçüsünde giderilmesini, toplumun yabancılaşmış bireylerinin olanaklar elverdiğince öz benliklerine kavuşmasını kapsamaktadır. Bu her iki alan toplumun bütünleştirilmesiyle ilişkilidir. Buna göre toplumsal alandaki çözümler yabancılaşma sorununu gündeme getirmekteyse, sosyal politika bütünleşmeye yönelik kurumlara dayanmak durumundadır.

Düşük düzeyde bütünleşmiş, örgütlenememiş, içinde hiizlere parçalanmış, yoğun çekişmelere sahne olan toplumlar, uygun bir yasa ve düzen çerçevesi kuramadıkları gibi çok yönlü bir gelişme için gerekli insanlararası karşılıklı güveni sağlayamamış toplumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaşanan birçok örneklerin de gösterdiği üzere, yeterli düzeyde bütünleşme sağlayamama ekonomik gelişmeyi duraklatacağı gibi ters yöne bile çevirebilecektir; toplumun durumunu yetkinleştirecek kaynaklar ise, bu durumda, çekişme ve güvensizlikler ortamında boşuna harcanmış olacaktır.

Sosyal Politika ve Yabancılaşma

Geniş anlamında sosyal politikanın, siyasal alan dışında kalan bireylerarası güç ve fırsat dağılımıyla ilgilendiğini söylemek mümkündür. Bu anlamıyla sosyal politika, zengin ile yoksul, işveren ile işçi, sendikalı olanla olmayan, ev sahibi ile kiracı, erkeklerle kadınlar, ana-babalarla çocuklar, kafa ve bedence normal olanlarla olmayanlar v.b. arasındaki ilişkilerle uğraşacaktır. Bu bakış açısına göre toplumsal yaşamın ve insanlararası ilişkilerin tümüne yakın özellikleri sosyal politikanın ilgi alanına girmektedir. Bu alanı daraltma amacıyla günümüzün toplumuna bakıldığında, sosyal politikanın özünde ekonomik ilişkilerle ilgilenmediğini, ama ekonomik ilişki ve beklentilerin ne dereceye kadar yaşamın diğer alanlarında egemen olacağı ile ilgili olduğunu ileri sürmek mümkündür. Başka bir deyişle sosyal politika, rahatlıkla piyasanın sorumluluğuna bırakılabilecek geniş tatmin

alanının dışında kalan, maddi, kültürel, duygusal olabilecek gereksinmelere yöneliktir.

Sosyal politikanın bu açıklamalarının içerdiği temel düşünce, siyasal otoriteden soyutlandığında, toplumun hızla tahammül edilmez bir duruma geleceğidir. Toplu ve ortak eylem yoluyla ve özellikle piyasadaki güçlere devlet karışımının uygulanmasıyla toplum, kendi haline bırakıldığında doğal olarak izlemeyebileceği yöntemlerle, kamu örgütlenmesi olmadan erişilemeyecek, genel kabul gören ereklerle yöneltmek istenmektedir. Sosyal politika aracılığıyla ekonomik olmayanın ekonomik olana üstünlüğü ve yaşam biçiminin geçinip gitmekten daha önemli olduğu hakkındaki inanç ileri sürülmektedir. Bu anlamıyla sosyal politika insanlık kadar eskidir. Antropologlar ve iktisat tarihçileri, insanların genellikle, ilkel olsun, gelişkin olsun, topluluk halinde yaşadıklarını ve ekonomik sistemlerin insanların toplumsal ilişkilerince kapsandığını göstermişlerdir. Bu olguların ışığında, endüstriyel devrime başlangıçta verilen karşılığın, insanlığın olağan gelişiminden şaşkıncu bir sapma oluşturduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu durumda sosyal politika, endüstriciliğin değişikliğe uğrattığı yaşamın yeni ve insancıl normlara kavuşmasını amaçlamıştır. Endüstriyel devrimle birlikte ortaya çıkan, bireysel kazanç güdüsüne dayalı, kendi kendini düzenleyen, rekabetçi bir piyasa ekonomisi kurma çabaları, toplumu piyasanın bir uzantısı olarak yönetmek amacım da içermiştir. Ekonomi toplumsal ilişkiler içine oturtulmak yerine, sosyal ilişkiler ekonomi içine hapsedilmek istenmiştir. Başka bir deyişle, toplumun ekonomik düzenlemeleri denetlemeye hakkı olmadığı, toplumun iyiliği için insanların topluca ve ortaklaşa kurumlar meydana getirmesine hiç gerek olmadığı, tersine tüm toplumsal düzenlemelerin piyasa güçlerince belirlenmesine toplumun göz yumması gerektiği hakkındaki düşünceler, endüstriyel devrimin gündeme getirdiği düşüncelerdir.

Bu düşüncelere ve bunlara uygun olarak yapılanlara tepki ve bunları protesto, sosyal politikanın ilk dayanağıdır. Sosyal politika bir başka dayanağını, bırakınız yapınlarca düşüncenin toplumsal sonuçlarının ekonomik bakımdan yetersiz olduğunun anlaşılmasında bulmuştur. Bunun da ötesinde ekonomik liberalizmin, ilkede demokratik bir yaşam biçimine bağlı ve endüstriciliğin nihaî olarak özgürleştirici ve yetkinleştirici sonuçları hakkında iyimser bir dünya görüşünün yalnızca bir yüzü olduğunu ve bu ümitlerin aldatıcı olmadığını söylemek mümkündür. Ne var ki endüstriyel devrimle ortaya çıkan kapitalizm başlangıçta ne demokrasici ne de eşitlikçi olmuştur. Özellikle fabrika sistemi içinde yer alan makineler arası iş bölümü ve işçiler üzerindeki merkezî fabrika yönetimi ve fabrika kuralları ne demokrasiye ne de eşitliğe yer vermiştir. Üstelik iş bölümü ve fabrika kuralları nedeniyle, nesnel anlamında ürettiği ürüne yabancılaşan işçi, öznel anlamında, kişisel inisiyatifi sınırlanarak ve engellenerek, makinenin

bir uzantısı haline getirilerek iş sürecine, iş arkadaşlarına ve kendi benliğine yabancılaştırılmıştır. Endüstriyel devrimin, başka bir deyişle, kapitalizmin yarattığı olan işçi varmak istediği amaçlara varmadaki güçsüzlüğü derinden duymuştur. Üstelik, varmak istediği olumlu amaçlara varmada, etkinliğinin bir anlam taşımadığının farkına varmıştır. İş arkadaşlarıyla olan ilişkisinin anlamlı bir ilişki değil de, sadece makinelerin uzantısı olmaktan ileri gelen bir ilişki olması nedeniyle, işçi öteki işçilerden de soyutlanmıştır.

Kapitalizmin ilk dönemlerinde ortaya çıkan bu karanlık tablo, sosyal politika aracılığıyla daha bir demokratik, daha az eşitsiz bir toplumun yollarını açmıştır. Dolayısıyla sosyal politikanın bu karanlık tabloda başka bir temelini bulduğunu ileri sürmek mümkündür. Üstelik şunu da söylemek mümkündür ki, endüstriyel devrimle hızlanan bilimde, teknikte ve teknolojiadaki ilerlemeler, insanlık tarihine oranla kısa sayılacak bir zaman sürecinde, insanoğlunun yoksulluğun, zahmetin, cahilliğin, açlığın eziciliğinden nispeten de olsa kurtulmasının olanaklarını yaratmıştır. İnsanoğlunun fırsatları ve seçme olanakları giderek nispeten zenginleşmeye başlamıştır. Ne var ki geniş kitlelerin, devletin toplumu düzenlemekte en önemli etmen olarak güçlendirilmesine gidilmemiş olması durumunda, bu gibi avantajlara kavuşma olanağını bulabilmiş olduklarını söylemek güçleşecektir. İyi gelişmemiş kamu hizmetleri, devletin toplumsal yaşamın sayısız noktalarına karışmada bulunmaması durumunda, karmaşık bir biçimde karşılıklı ilişkiler içinde bulunan, hızla değişen, şehirlermiş kitle toplumu yaşamını sürdürmekte önemli zorluklarla karşılaşabilir. İşte sosyal politikanın bir başka dayanağını da burada görmek mümkün olmaktadır. Gerçekten de kentsel-endüstriyel yaşama kendisini uydurmak isteyen her ulus, siyasal sisteminden bağımsız olarak, sosyal politikaya yönelmek zorunluluğunu duymaktadır. Üstelik, daha önce de değinmek fırsatını bulduğumuz gibi, sosyal politikanın toplumları bütünleştirici etkisi de sosyal politikanın ayırıcı özelliklerinden başlıcasıdır; buna göre, hızlı endüstrileşme ya da toplumsal değişim içinde bu etkisiyle, sosyal politikaya gereksinme daha açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır.

İngiliz sosyal politika deneyimine bakıldığında bu deneyimin kendi özgül bağlanımca belirlendiğini söylemek mümkündür: daha önceleri bilinmeyen endüstricilik macerasına atılan ilk büyük 'az gelişmiş' ülke İngiltere olmuştur, endüstrileşmeyi ya da toplumsal değişimi denetleme sanatı, başka bir deyişle sosyal politika İngiltere'de büyük zahmetler pahasına edinilmiştir. Endüstricilik eski İngiltere'nin göze batan eşitsizliklerine yeni eşitsizlikler eklemiş ve toplumsal zorluklar giderek devlet karışımını daha da gerekli kılmıştır; ne var ki devlet karışımını teşvik edenler, kurulacak özgür toplumun giderek devlet karışımını daha az gerekli kılacağı düşüncesinde olmuşlardır. Sosyal politika temaları, ilk yaklaşımlardan bu yana fizik donanım, yaşama ve çalışma koşulları üzerinde

egemenlik kurma; ekonomik, toplumsal ve fizik bakımdan handikaplıları koruma; sağlıksızlık yaratan koşulların, işsizliğin ve gelirin kesilmesinin önüne geçme; salt piyasa işlemlerince karşılanmayan ya da piyasanın göz ardı ettiği genel gereksinimleri karşılama üzerinde yoğunlaşmıştır. Başlangıçtan itibaren düzenleyici ve yeniden paylaşımcı önlemler herkese, ancak yeterli ve en az oranda da olsa, gereksinimlerin karşılanması ve fırsat sağlanması yönünde ilerlemiştir, denebilir.

İngiliz sosyal politika deneyiminden çıkardığımız bu temalar sürekli olarak etkinleştirilmiş bir uyumluluğa yöneliktir, amaç hiç olmazsa özne anlamıyla yabancılaşmadan kurtulmuş bireylerden meydana gelmiş bir toplumdur; başka bir deyişle bu temalar, iç çekişmelerini olabildiğince azaltmış, bütünleşme çabaları içinde olan bir toplumun temalarıdır. Sorun, yabancılaşmanın aşılarda, genellikle belirtildiği üzere, sorumluluğun, özgürlüğün, eşitliğin ve toplumdışlığın daha zengin ve daha az karışık bir toplumda elde edilmesi sorunudur. Bunun da ötesinde, demokrasiyle birlikte yaşamını çok kolay olmayan bir biçimde sürdüren kapitalizm ya da endüstriciliğin, sıkı bir denetim altına alınmazsa yaratacağı servet farklılıklarının, vatandaş-ışçilerin demokratik duygularını aşılayacağı ve onların zorluklarla elde edilmiş nispi özgürlüklerini tehlikeye atacağını ileri sürmek mümkündür. Buna göre toplumun, yaratılan gelirlerdeki farklılığı gideremezse, daha çok yeniden paylaşımcı önlemlere başvurmak durumunda kalacağı söylenebilir. Buna göre sosyal politika önlemlerini, bireyleri, emekçi ve tüketici olarak, sırf daha akıllıca bir rekabet için donatan önlemler olarak ele almamak gerekmektedir. Bu önlemler yalnızca işçilerin bağımlılıktan özerkliğe tırmanışlarında, 'zengin toplum'un kapısında bir yana atılacak, koltuk değnekleri de değildir. Tersine, hiç olmazsa toplumun geliştiği hızla gelişen sosyal politika, kendi endüstriciliğini demokratik ereklerin hizmetine sokmak isteyen bir toplumun vazgeçilmez bir aracı olmalıdır. Ancak bu anlamıyla ki, sosyal politika işçilerin yalnızca özerkliğini sağlamış olmayacak, bunun da ötesinde katılmalı bir özerkliğe varmanın yollarını açmış olacaktır. İşçi bu takdirde, işyerinde, sendikasında ve geniş anlamda siyaset alanında yaşadığı güçsüzlük, anlamsızlık, kuralsızlık, soyutlanmışlık ve kendi benliğinden kopmuşluk deneyimlerinden, kısacası özne yabancılaşmışlık durumundan kurtulma olanaklarına kavuşmuş olmaktadır.

Sosyal Politikanın Niteliği ve İşçinin Yabancılaşma Olgusuna Yönelik Bazı Önlemleri

Sosyal Politikanın Niteliği

Geniş anlamıyla sosyal politika alanını giderek daraltarak ele aldığı miza göre, yurdumuzdaki literatüre bakarak, dar anlamıyla sosyal politikanın, Prof. Kessler'e

göre, “sosyal sınıfların hareketleri, tezatları ve mücadeleleri karşısında devleti ve hukuk nizamını ayakta tutmağa ve idame etmeğe matuf bir siyaset” olduğunu görmek mümkündür (Kessler, 1945: 4). Prof. Tuna’nın tanımlamasına göre ise, sosyal politika “kapitalist ekonomi düzeninde iki sınıf arasındaki tezatları ve mücadeleleri hafifletmeğe, mümkün olduğu takdirde bunları ortadan kaldırmağa, mevcut ve mer’î nizamı devam ettirmeğe ve sağlamağa müteveccih bir siyaset olarak ortaya çıkmaktadır” (Tuna, 1966: 16). Prof. Talas’a göre (1967: 7),

“sosyal ekonominin gayesi sosyal adalet ve barış olan, umumi iktisadın tabii kanunlarını tashih ve sınıf tezatlarının hafifletilmesini öngören bir ‘sosyal muvazene ve itilâf ilmidir ... sosyal ekonominin sıklet merkezini, her şeye rağmen iktisaden zayıf durumda bulunanların ve işçilerin himayesine matuf tedbirler ve bu maksadı sağlayan sosyal politika teşkil edecektir.”

Görüldüğü gibi, ilk iki tanım daha çok yürürlükteki düzeni sürdürmeye önem verirken, son tanım daha çok zayıf durumdakilerin ve işçilerin korunmasını vurgulamaktadır. Kanımızca, ilk iki tanım, daha önce de değindiğimiz, toplumun bütünleştirilmesine yönelik bir görüşü paylaşmaktadır. Oysa son tanım, işçilerin korunmasının nedenini araştırmaya götürmektedir ki, tanımın sahibi Prof. Talas bu konuda, “makinelere vücut vermiş olduğu sanayi devrimi ile birlikte iş bölümü[nün] de gittikçe gelişti”ğinden; “bir malı üretmek için belli işlerin tespit edilmiş bulunan süreler içinde yapılması zarureti[nin], işçilerin artık istedikleri şekilde ve süratle çalışma durumlarını değiştirmiş ve onları bir bütünün bir çarkı haline getirmiş” olmasından; “makinelere çoğalmas ve süratle yenilenmesi zarureti bir taraftan sermayeye duyulan ihtiyacı arttırırken diğer taraftan da sermayenin kudretini çoğalt”masından ve “bu keyfiyet[in] emeğin sermaye tarafından istismarı kaidesini doğur”masından (Talas, 1967: 2); “makine çağı[nın], büyük miktarda işçi kütlelerini bir makine etrafında çalışmaya mecbur etmiş, yani büyük fabrika hayatını yaratmış” olmasından; “bu büyük fabrika hayatı içinde gittikçe artan bir iş bölümü[nün] vücuda gelmiş, işçi[nin] eski devirlerde olduğu gibi emeğinin direkt neticesini görmek gibi manevî zevkten yoksun kalarak adeta makinenin bir parçası haline gelmiş” olmasından ve “makinelere gelişip yayıldıkça, başlangıçta uzun çalışma süreleri, düşük ücretler, işsizlik, küçük yaşta çocukların çalıştırılmaları gibi sonuçlarla işçiler için uygun olmayan bir durum[un]” yaratılmış olmasından (Talas, 1967: 27-28) söz etmektedir. Anlaşılacağı gibi Prof. Talas, işçilerin yabancılaşması sorunsalına bir tanımın dar çerçevesi dışında değinmiş bulunmaktadır. Öte yandan, Prof. Tuna da sosyal politikanın niteliğinden söz ederken, sorun “kalitatif yönden ele alındığı takdirde, modern endüstri cemiyetlerinde, ücret karşılığı çalışan fertlerden mürekkep sınıf dışında kalan grup ve sınıfların iktisadî serbestliklerini

muhafaza etmekte olduklarını ... Halbuki işçi sınıfı[nın] umumiyetle iktisadî bağımsızlıktan mahrum ve istihsal mallarına sahip” olmadıklarını belirtip, “bahis konusu sınıf ekonomik bakımdan serbest çalışabilmek imkânlarına sahip bulunmadığı gibi, aynı sınıf çalışma hayatında bazı ağır risklerle karşı karşıya gelmektedir. ... öteden beri yapılan tecrübeler sosyal nizamı tehdit eden başlıca tehlikelerin, bilhassa bu çalışan sınıftan geldiğini göstermektedir” demektedir (Tuna, 1966: 18). Görüleceği gibi, Prof. Tuna’nın vurguladığı nokta, emeğin yabancılaşmasını doğuran bağımlı çalışmadan başka bir şey değildir. Üstelik sosyal düzeni tehdit eden tehlikelerin bu sınıftan geldiğini belirterek, paylaştığı toplumu bütünleştirici görüşü de dolayısıyla desteklemektedir.

Bu yaptığımız geniş alıntılar bir yandan ülkemizdeki sosyal politika literatürünün, dolaylı da olsa, yabancılaşma sorunsalına ilk değişimini açıklarken, öte yandan dar anlamda sosyal politikanın “işçi sorunu”na ya da eski deyişimiyle, “sosyal sorun” a bir cevap oluşturduğu kanısına bizi götürmektedir. Gerçekten sosyal politika bir seri özgül çalışma ve işçi sorunlarına ve bu arada örneğin işsizliğe, iş kazalarına, çocuk ve kadın işçi çalışmasına, meslek hastalıklarına, iş uyuşmazlıklarının önüne geçilmesine, bu uyuşmazlıklar ortaya çıkarsa kotarılmasına ve düzenlenmesine, işçi devrine, ücret sorununa ve ücret ödeme yöntemlerine, bilimsel yönetime ilişkin sorunlara cevap aramaktadır. İşte “işçi sorunu” bu konuları içeren uygun bir ortak payda olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sorunun etik ve moral yanlarının da olduğunu göz ardı etmeden, daha önceki bölümlerde de açıkladıklarımıza dayanarak, sosyal politikanın temelinde, özellikle işçinin nesnel ve öznel yabancılaşmasının yattığını ileri sürebiliriz. Gerçekten sosyal politika, işçinin ürününe, iş sürecine yabancılaşmasının yanında, kendi benliğinden uzaklaşmasına çözüm olarak, şu ya da bu ölçüde onarıcı, az ya da çok telafi edici, kısacası işçiyi sorumlu, özgür, eşit ve topluluk bilincine ulaşmış bir birey haline getirmenin yollarını araştırmakta, bulduğuyla yetinmemekte ve dolayısıyla da bir yetkinleşme sürecinde sürekli çaba içinde bulunmaktadır. Sosyal politika, başka bir deyişle, toplumdaki bir sınıfı odak noktası olarak almıştır, yani konusu, bağımsız üreticiler değil de kendi emek gücünü, hizmetini başkalarına satarak bağımlı bir biçimde çalışanların meydana getirdiği işçi sınıfıdır. İşçilerin kendileri için kendi başlarına çalışmaları değil de, başkaları hesabına, işverenin şu ya da bu ölçüde belirlediği koşullar altında çalışmaları sonucu, bu tür çalışmanın işçilerde yarattığı olumsuz etkilerin giderilmesi sosyal politikanın özgül ilgi alanını meydana getirmektedir. Yani endüstriyel devrimin yarattığı ücretli emek sisteminin ekonomik, fizik ve psikolojik koşullarının ve üretimi yönetme biçim ve yaklaşımlarının emek gücünü satanların üzerinde meydana getirdiği sonuçlar, sosyal politikanın ilgilendiği sonuçlardır.

Öte yandan kapitalist sistem içinde büyük bir çoğunluk için, işçi sorunu belirttiklerimizden de öteye moral boyutlar kazanmıştır. Bu, kanımızca, emek gücünü satan işçinin üretim aracı olmasının yanı sıra insan olmasından ileri gelmektedir. Burada da, emek-sermaye ilişkisi içinde sermaye tarafından sömürülen emek gündeme gelmektedir. Ne var ki bu ilişkiden de öteye ama bu ilişkiyle ilintili olarak, sermayenin etken özne emeğin edilgen nesne olması bir an için bir yana bırakılıp, emeğin özne olarak ele alınması sonucu olarak da ortaya çıkan emeğin yabancılaşması sorunu, moral kaygıları daha da ağırlaştırabilmektedir. Yani işçinin, hem üretimde bir araç hem de insan olmasından ileri gelen ikili durumu, üretimdeki etkinliğiyle insan olarak ilgileri arasında bir aykırılık yaratmaktadır. Başka bir deyişle çalışmayla yaşama arasındaki uyumsuzluk, çalışmanın yaşamı egemenliği altına alması tehlikesini yaratmaktadır. Soruna moral açıdan bakış, demek oluyor ki, işçi sorununun iki noktaya, yani bir yandan, mevcut ekonomik yapının kurumları ve özellikle ücretli emek sisteminin ve buna eşlik eden koşulların, çalışma ile yaşama arasındaki uyumsuzluğa etkileriyle; öte yandan, işçi olarak insan etkinliği ile birey olarak insan ilgilerini uyumlaştırmayla ilgili olduğunu ortaya koymaktadır. Belirtmek gerekmektedir ki sosyal politika işçi sorununun bu moral boyutlarından geniş ölçüde etkilenmektedir.

Daha önce tartışmaya çalıştığımız, optimum sorunu da göz önüne alındığında, işçi sorunuyla ilgili konularda yani sosyal politikada anlaşmazlığa düşmekten çok anlaşmaya varmanın daha kolay olacağını söylemek mümkündür. Üstelik ne yapılacağı konusunda görüşlerin farklı olması konuların saptanmasını da engellememektedir. Sözgelisi iş gününün uygun süresi tartışma konusu olabilirken, işçilerin aşırı uzunlukta iş gününe karşı korunması gereği sosyal politikada üzerinde uzlaşmaya varılmış bir konudur.

Sosyal Politikanın Önlemleri

Sosyal politikanın konularına ya da uğraştığı sorunlara daha yakından bakılırsa, bunların genel olarak işçiyi koruma, bireysel olsun toplu olsun iş uyumsuzluklarını önleme ve düzenleme ve işçiye fırsatlar sağlama konularında yoğunlaştığını görmek mümkündür. İşçinin korunması gereği, bir yandan toplumsal ve ekonomik bakımdan handikaplı bir sınıfın daha az insancıl bir konumdan daha insancıl bir konuma getirilmesi amacını içerirken, öte yandan da bu sınıfın toplumla bütünleştirilmesi amacını içinde taşımaktadır. Gerçekten işçinin işsizlikten, hızlı çalışma tempolarından, uzun çalışma sürelerinden kurtulmasını sağlayacak önlemler, işçinin bu tehlikeler dolayısıyla karşılaştığı yabancılaşma durumunun onarılmasını sağlamasa bile, en azından yumuşamasına yöneliktir. William Beveridge ile birlikte Prof. Talas'ın da belirttiği

gibi “işsizliğin doğurduğu en büyük fenalık, bedenî değil manevî, getirebileceği sefalet değil kin ve korkudur. Talep ve çalıştırmayı sürdürmeyi yalnız işverenden beklemek de gülünç bir şey olur. Şu halde bunlar demokrasinin denetimi ve gözetimi altında devlet tarafından yoluna konulmalı ve parlamento adamları tarafından gerçekleştirilmelidir” (Talas, 1976: 105). Öte yandan işçilerin hızlı çalışma tempolarından korunmaları, uzun çalışma süreleriyle karşı karşıya kalmamalarını sağlayan önlemler, bir anlamda, işçilerin makineli iş bölümü ya da fabrika sistemi içinde, makinelerin uzantıları olarak çalışmalarının önüne geçmek, makinelerin dinlenmesi anlamında bir düşünce öne sürülemeyeceğine göre, buna karşın, işçiye dinlenmesi için uygun bir zaman sağlamak amacını gütmektedir.

İşçinin korunmasına yönelik öteki önlemler, gece çalışmasının düzenlenmesi, iş kazalarına, meslek hastalıklarına karşı önlemler, işyerinde sağlığa aykırı koşulların giderilmesi, işçiye işverenin keyfi muamele yapmasının önüne geçilmesi, düşük ücretlere yer verilmemesi ve işçinin kişi olarak nitelik ve yeteneklerine uygun olmayan işlerde çalıştırılmasının engellenmesi biçimlerinde ortaya çıkmaktadır. Kuşkusuz bu önlemler, işçinin yalnızca işleyen bir alet, makinenin bir uzantısı olmaması nedeniyle, işçinin fizik varlığının korunmasına yönelik önlemler olmaktadır. Öte yandan kadın ya da çocuk işçilerin söz konusu olması durumunda, bu alanda da alınacak özel koruma önlemleri gündeme gelecektir. Bu özel işçi kategorilerini korumaya yönelik önlemler, bunların fizik varlıklarını göz önüne aldığı kadar, moral ve kültürel varlıklarını sürdürmelerine ve geliştirmelerine yönelik olmaktadır. Gerçekten çocuk ve kadınların yapılarına uygun olmayan işlerde, yerlerde ve saatlerde çalışmalarının engellenmesi bunların fizik varlıklarını gözetirken, çocuk işçilerin eğitimini sağlamaya, kadın işçileri hamilelikleri sırasında ve doğum sonrasında korumaya yönelik önlemler bunların fizik, moral ve kültürel varlıklarını sürdürmelerini ve geliştirmelerini sağlamayı amaçlamaktadır.

Öte yandan işçiyi çalışması sırasında iş kazası ve meslek hastalıklarından, fizyolojik ve sosyo-ekonomik risklerden koruyan ve işçiyi işçi niteliği sona erdiği zaman, yani yaşlılığında gözetilen iş güvenliği ve sosyal güvenlik önlemleri de, işçinin bir birey olarak varlığına yönelik önlemler olarak ortaya çıkmaktadır. Gerçekten çalışabileceği dönemde değişik nedenlerle geliri kesilen işçinin gelirinin sağlanması ve özellikle yaşlılık ya da başka nedenlerle çalışma yaşamı sona eren işçinin gelirsiz kalmamasını sağlayan önlemler, işçinin bu gibi durumlarda toplumca bir kenara atılmadığı, çalışmaya bile öz benliğini sürdürmesine katkıda bulunduğu duygusunu güçlendiren önlemlerdir. Başka bir deyişle bu önlemler çalışmayan işçinin kendini güçsüz, soyutlanmış, toplumdaki uzaklaştırılmış ve

hatta gereksiz görmesini ve bunun getirdiği öznel anlamında yabancılaşmayı, tam anlamıyla yok etmese bile, azaltan önlemler olmaktadır.

Bireysel olsun, toplu olsun, kısacası, endüstriyel uyumsuzlukları önleyici ve düzenleyici sosyal politika önlemleri, bu alandaki sınıflararası çekişmeleri bir anlamda çerçeve içine alan ve dolayısıyla kurumlaştıran önlemler bütünü olarak genellikle karşımıza çıkmaktadır. Bu önlemleri zenginleştiren ve bu önlemlerle ilintili başka bir önlemler demeti de, işçiye fırsatlar sağlamaya yönelik önlemlerden meydana gelmektedir. Bu fırsatlar, günlük çalışma sırasında işçiye inisiyatifini, yargı gücünü, becerisini ya da benzer başka niteliklerini göstermesini sağlamak biçiminde yaratılacağı gibi, işçilerin, işsizliğe, ücret indirimine ya da başka dezavantajlara yer vermeksizin, kazançlarını ve moral tatminlerini azaltabilecek baskıcı kurallar, politikalar ya da geleneklerden kurtarılması biçiminde de ortaya çıkabilir. Ayrıca işçinin, daha nitelikli bir iş için kendini yetiştirmesine ya da yetiştirilmesine yönelik, işçinin iş süreci hakkındaki bilgi ve bilincini arttıracak, işçiyi işyerinin yönetiminde nispeten de olsa söz sahibi olmasını sağlayacak ve işçinin çalışma dışında dinlenmesini ve ücretli iznini güvence altına alacak önlemler de işçiye fırsat sağlayıcı önlemler arasında sayılabilecektir.

Bu dar anlamındaki sosyal politika önlemlerine başkalarının da eklenebileceğini söylemek gerekmektedir. Kuşkusuz, endüstriyel uyumsuzlukları önleyici ve düzenleyici önlemler arasına, toplumsal bir partner olarak ortaya çıkan ve sosyal politikanın oluşturulmasında önemli katkıları görülmüş olan, sendikacılığı güçlendirici önlemler de katılabilecektir. Kaldı ki güçlü bir sendikacılık hareketi içindeki bireysel işçinin öznel yabancılaşmasının onarılabileceği birçok fırsatlar ortaya çıkabilecektir.

Ayrıca eklemek gerekir ki bu değinmeye çalıştığımız önlemlerin belirlenişi de karmaşık bir durumu yansıtmaktadır. Endüstrici ya da kapitalist bir toplumda sosyal politika, devlet, işçi ve işçi kuruluşları ile işveren ve işveren kuruluşlarının arasındaki ilişki, bağlantı ve çekişmelerin bir bileşkesi olarak ortaya çıkacaktır demek yanlış olmayacaktır.

Toplumsal Denetim Açısından Sosyal Politika

Bütünleştirici niteliğine daha önce değindiğimiz sosyal politika ve önlemleri, başka bir perspektif içinde, işçinin yabancılaşmasını bir ölçüde giderebilecek toplumsal denetimin araçları olarak da görülebilir (Meszaros, 1971: 1-20). Gerçekten, nerdeyse bir dünya sistemi haline gelişiyle, yoğunlaşmasıyla, giderek gelişen teknolojisiyle ve bilimi kullanılışıyla, sermayenin doğasındaki nesnel eğilim, emeğin sermayeye tabiliğinin temellerini çürütmekte ve bu tabiliği bir

anakronizm haline getirmektedir, denilebilir. Deneylerin gösterdiklerine göre, işlevsel iş bölümünün içerdiği hiyerarşik ve yapısal biçimler, giderek sermayenin yoğunlaşması ve emeğin toplumsallaşması sonucu bozulmaya başlamıştır. Bu değişişin göstergelerinin neler olduğuna bakılırsa, ilk olarak, çağdaş endüstri örgütlenmesinin, kendini koruma ve savunmada, XIX. yüzyılın fabrikasından farklı olarak, giderek zorluklarını beraberinde getiren bir süreç içinde bulunması görülür. Gerçekten, sözgelisi bir avuç işçinin yaptığı ani ve kısmî grevlerin, bunların altında yatan ekonomik ve teknolojik süreçler bilindiğinde, ne denli geniş dalgalanmalar yaratabilecekleri anlaşılmaz olmaktan çıkabilecektir. Bir başka gösterge endüstrideki üretim dallarının giderek sıkı bir karşılıklı ilinti içine girmelerinde aranabilir. Böylelikle üretim açısından geniş ölçüde bütünleşen sistem içinde üretimin sürekliliğinin de korunması yaşamsal bir önem kazanmıştır. Sistemin bütünleşmesi arttıkça değişik dallardaki, sözgelisi grev dolayısıyla, üretimin duraklamasının etkileri çok daha hızlı bir biçimde duyulur olmuştur. Kısacası artık rahatsızlıklardan etkilenmeyecek endüstriler söz konusu değildir. Paternal girişimlerin çağı geri dönülmez bir biçimde kapanmaktadır.

Öte yandan, başka bir gösterge olarak, geleneksel adıyla 'boş zaman' ya da başka bir deyişle toplumsal açıdan gerekli olmayan fazla zamanın giderek artması, halkın geniş bir bölümünün, kendi zihinsel güçlerini kullanmaktan uzak tutulmasını pratik olarak olanaksız, artan ölçüde anlamsız kılmaktadır. Ağırılığı olan bir takım toplumsal ve ekonomik faktörlerin etkisiyle, eskiden kalma entelektüel seçkincilik de tarihe karışmaktadır. Bunun da ötesinde, artan aydın işsizliğine koşut olarak, sermayenin otoritesine geniş aydın kitlenin geleneksel tabiliğini sürdürmek giderek güçleşmektedir. İşçiyse, tüketici olarak, kapitalist üretimin kesintisiz işleyişinin sürdürülmesinde giderek artan bir öneme kavuşmaktadır. Ne var ki üretim ve paylaşımın denetlenmesinde bütünüyle dışta bırakılmaktadır. Buysa, iş bölümüne dayanan, kurulu üretici sisteme daha da karmaşıkliklar getiren bir çelişme olmaktadır.

Kapitalizmin fiilen bir dünya sistemi haline gelmeye başlaması, tarih içinde oluşmuş, yerden yere değişiklikler gösteren, toplumsal ve siyasal tabakalaşma ve denetlemeye ilişkin kısmî yapıların çözülmesine büyük ölçüde katkıda bulunmaktadır; ama buna karşın dünya ölçüsünde birleştirilmiş bir denetleme sistemi kurmakta başarısız kalınmaktadır.

Bütün bu noktalar, nihaî bir çözümlenmede, toplumsal denetime ilişkin olmaktadır. İnsanlığın gelişmesi içinde toplumun kendisi toplumsal denetimden uzaklaştırılmış, bu konuma yabancılaştırılmış ve bu yetki sermayeye göçerilmiştir. Böylelikle sermaye, üretim ve paylaşımında daha çok ya da daha az denetleme olanaklarına kavuşma ölçütüne göre, insanları hiyerarşik bir yapısal ve işlevsel

kalıp içinde gruplama olanağını kazanmıştır. Bununla birlikte, ilginçtir ki, iş sürecinin mekanik parçalara bölünmesinden otomasyona dayanan sistemlerin yaratılmasına, sermayenin yerel birikiminden dünya ölçüsünde yaygınlaşarak yoğunlaşmasına, yerel ve kısmi bir iş bölümünden kapsayıcı bir uluslararası iş bölümüne, sınırlı tüketimden yapay olarak harekete geçirilen ve yönlendirilen kitle tüketimine, ayrıcalıklı azınlıkların tekelindeki 'boş zaman'dan boş zamanı dolduracak mal ve hizmetlerin kitlesel üretimine geçişe ilişkin, sermayenin gelişmesinin içerdiği nesnel çizgi, sermayenin çıkarlarına karşıt sonuçları da beraberinde getirmektedir. Buna göre, bu yaygınlaşma ve yoğunlaşma süreci içinde, sermayenin edinmiş olduğu denetim gücünün, kısmen de olsa, özellikle sosyal politika kurumları, önlem ve yöntemleriyle, fiilen tekrar topluma göçerilmesi koşullarının oluşmaya başlaması söz konusudur.

Burada temel bir çelişmenin de ortaya çıktığını saptamak gerekmektedir. Çelişme, denetim erkinden fiilî kayıplarla kurulu denetim biçimi arasındadır. Sermaye, doğası gereği, denetim ve dolayısıyla yönetimden başka bir şey değildir; çünkü toplumun kendisinden ayrı ve onun karşısında, işçinin yabancı olduğu denetim ve dolayısıyla yönetim işlevinin nesnelleşmiş bir biçimidir. O halde son zamanlarda dünyanın bir çok yerinde işçilerin denetimine, işçilerin yönetime katılmasına ilişkin görüş ve düşüncelerinin önem kazanmasına şaşmamak gerekmektedir.

Sendikacılık ve Denetim

Sosyal politikanın önemli kurumlarından biri olan ve bu politikanın oluşturulmasına katkıları da önemli boyutlara ulaşmış olan sendikacılığın gelişmesinin, geniş ölçekli endüstrilerin ve makineleşmenin bileşik etkisiyle beslendiğini ileri sürmek olanaklıdır. Üstelik bu etkinin sınıf bilincinin belirmesine ve keskinleşmesine neden olduğu da söylenebilir.

Kapitalist bir toplumda sendikalaşmanın ve sendikacılığın kaynaklarına bakıldığında genel olarak iki genel potansiyelin söz konusu olduğu görülebilecektir: sendikalar, bir yandan işçi ile işveren arasındaki pazarlık sürecinde, bunların piyasa güçlerinin dengesizliğini elverdiğince giderme girişim ve çabalarınca simgelenebilirken; öte yandan, iş bölümü içinde görevini yerine getirmesine ilişkin olarak, işçinin girişimdeki tabilik konumunu olanaklar ölçüsünde giderme girişim ve çabalarınca da simgelenebilecektir. İşçilerle işverenler arasındaki çekişme ilk amaca yönelikse, bu durumda kıt ekonomik kaynakları sağlamaya yönelik piyasa gücünün tadiline ilişkin bir mücadele söz konusudur. Çekişme ikinci sorunu çözmeyi amaçlıyorsa, bu durumda girişim içindeki denetim ve dolayısıyla yönetim yapısının değiştirilmesine ilişkin bir mücadele gündeme gelmiştir.

Kanımızca bu çekişme türlerinden ilkini “ekonomizm”e, ikincisini “denetim”e yönelik olarak nitelendirmek mümkündür. Denetime yönelik mücadele — terimin en geniş anlamıyla— “siyasal” bir mücadeledir. Çünkü bu mücadele, işçi sendikalarının, endüstrinin “yönetim”inde söz sahibi olma ya da, en radikal bağlamında, bu yönetim”i tekeline alma çabalarını zorunlu olarak içermektedir. Marxçı anlayışın sendikal anlaşmazlıkların, en özgül anlamıyla, siyasal anlaşmazlıklarla sonuçlanacağı hakkındaki görüşü, kapitalist toplumların genel gerçeğince doğrulanmadığı için, hangi mekanizmaların endüstriyel çekişmelerin büyük bir bölümünü ekonomizm çerçevesinde sınırladığını sormak gerekecektir. Buna göre, çalışma yaşamında toplu pazarlık tekniklerinin kurumlaşarak gelişmesi ve, işçi sınıfının örgütü olan sendikaların bir partner olarak tanınip kabul edildiği, toplu pazarlık sürecinde ekonomik ve siyasal alanların bir birinden ayrılması veriyken, anlaşmazlığın kısmi olarak ekonomik alanla sınırlanmasının nedenini aramak gerekecektir. Başka bir deyişle endüstriyel çekişmenin denetim alanına da taşırılması, kapitalist devletin temelini oluşturan ekonomik ve siyasal anlaşmazlıkların kurumsal olarak bölünmüşlüğünü tehdit edecektir. Bu taşırma, ayrıca, siyasal yaşamdaki siyasal güçle, ekonomik düzendeki işçi sınıfının “siyasal” tabiliği arasındaki ilintiyi gün ışığına çıkarabilecektir.

Sendikayla işveren arasındaki, ekonomi imin gerektirdiği çatışmaların ilke olarak uzlaşmayla sonuçlanabileceğini, ama denetimle ilgili çatışmaların genellikle uzlaşmaya varmayacağını vurgulamak gerekmektedir. Veri bir zaman noktasında ücret ve kâr arasında bölüşülecek gelir “pasta c ı n ı n miktarı arttırılabilecek ve ücret artışları verimliliğe ağırlık veren toplu sözleşmelerle trampa edilebilecektir. Uzun dönemde, gerçek ücretlerde sürekli bir artış olduğu takdirde, bu süreç, denetime ilişkin çatışmalara yol açılmadan, işlerliğini sürdürebilecektir denebilir; üstelik XX. yüzyılda kapitalist ekonomilerde başarılan da bu olmuştur. Ne var ki bu çözüm denetime ilişkin değildir. Bununla birlikte şu da belirtilmelidir ki bütün endüstriyel kuruluşlarda işçiler, genellikle biçimsel olarak örgütlenmemiş bir biçime, kendi işlerinin ve çalışma çevrelerinin üzerinde bir dereceye kadar denetim olanağına ulaşmışlardır. Buradan hareketle sendikaların, işçilerin bu enformel denetimlerinin tanınması ve bir açıklığa kavuşturulması yönündeki, faaliyetlerinin girişimcilerin çıkarlarını tehlikeye atması söz konusu olmayacaktır denebilir; tersine bu yöndeki faaliyetler, durumun gerçeklerini açıklığa kavuşturacağından, işverenin çıkarlarına da denk düşebilecektir. Bu anlamdaki sendika faaliyetleri, işçilerin denetim olanaklarının kabul ettirilmesine yönelik olması, başka bir deyişle, enformel bir biçimde var olan denetim olanaklarının savunulması noktasında yoğunlaştığından, bu faaliyetlerin “savunmacı denetim”e ilişkin olduğunu söylemek mümkündür. O halde savunmacı denetimi sürdürmeye yönelik faaliyetler geniş ölçüde, girişim içindeki otorite hiyerarşisini

değiştirme olanaklarını arayan işçilerin ve sendikaların denetime ve dolayısıyla yönetime ilişkin faaliyetlerinden farklı olacaktır. Buna göre, adına endüstriyel çekişmelerin kurumlaştırılması denilen olgu bu çekişmeleri saldırgan bir ekonomizm ile savunmacı bir denetim çerçevesinde sınırlayan olgu olmaktadır (Mann, 1973: 21). Yüksek düzeyde saldırgan bir ekonomizmin uygulandığı sendikacılık hareketlerinin işçilerin yabancılaşmasını azaltıcı yönde etkiler yaratmadığını söylemek mümkün olmamakla birlikte, bu tür sendikacılığın aslında işçilere çekişmeci ve hatta çatışmacı bir bilinç aşıladığını ileri sürmek mümkündür. Esasında ekonomizmin ve savunmacı bir denetimin sınırları içinde kalan sendikacılık hareketinin, ideolojik rengi ne olursa olsun, niteliğinin belirttiğimiz sınırlılıkları taşıdığı ifade edilebilir. Ne var ki, sendikaların nerdeyse münhasıran ekonomizmle ilgili olmaları, işçilerin işçi liderlerinin “ihanesine” uğradıkları anlamına gelmemektedir; çünkü ekonomizm temelini ve dayanağını işçinin her gün içinde bulunduğu deneyinde bulmaktadır ve üstelik aynı işçi, sendikanın toplumdaki konumunu güçlendiren işçidir. Ekonomik konularda fikir değiştirebilen ama denetim konusunda ya da, klâsik deyişle, “sevk ve idare” konusunda aynı esnekliğe sahip olmayan, bir işverenle karşı karşıya kalan işçi, kolayca elde edebileceğini edinmekte, kendisine tanınmayanına kendi üzerindeki baskısını azaltma yollarını aramaktadır. Aynı argüman doğaldır ki sendikacılık için de geçerlidir. Bu durum, işçinin yabancılaşmışlığını kısmen sürdürürken, onu kapitalist toplum yapısının dışına atmamakta, tersine bu yapıyla kısmen de olsa uzlaşmasını sağlamaktadır. Sosyal politika önlemleri, kurumları ve yöntemleriyle öznel anlamındaki yabancılaşmışlığı onarılmakta ve giderilmekte olan işçi, ekonomik bir bedel karşılığında kendi üretken güçlerinden soyutlanmağa zorlandığında, bir bakıma ikili bir bilinç edinmektedir ki bu konumda ücret bilinciyle, denetim bilinci birbirlerinden bütünüyle ayrılmış olmaktadır.

